

भारतीय लोकशाहीचे भवितव्य

प्रा. रफिक नदाफ

काशीबाई नवले कॉलेज एज्युकेशन

कमलापूर,

ता. सांगोला, जिल्हा सोलापूर

Mob: 9975171614

सारांश :

व्यक्तीच्या जीवनातील प्रत्येक घटकावर त्या देशातील शासन व्यवस्था सामाजिक परिस्थिती संस्कृती व सभ्यतेचा परिणाम होत असतो लोकशाही ज्या देशांमध्ये आहे अशा देशातील नागरिकांना उत्तम प्रकारचे वातावरण मिळते त्यांच्या अधिकारांचे रक्षण होते त्यांना वेगवेगळ्या प्रकारची स्वातंत्र्य असते व्यक्तीच्या सामाजिक व्यक्तिगत विकासातून राष्ट्रीय विकासाची संकल्पना साकार करण्यासाठी लोकशाही शासन व्यवस्था आदर्श मानली जाते. भारत हा एक जगातील सगळ्यात मोठा लोकशाही शासन व्यवस्था असलेला देश आहे. विधिमंडळ, न्यायपालिका, कार्यपालिका व प्रसारमाध्यमे हे लोकशाहीचे चार स्तंभ आहेत. यांचे स्थान व अस्तित्व अबाधित असणे लोकशाही जिवंत राहण्यासाठी अत्यावश्यक असते. हळूहळू लोकशाहीस बाधक असे वातावरण देशांमध्ये निर्माण होत आहे. वेळीच आपण जागे झालो नाही तर याचे गंभीर परिणाम भारतीय समाजाला भविष्यात भोगावे लागतील. यासाठी सर्वच व्यक्तींनी देशांमध्ये लोकशाही टिकून राहावी यासाठी प्रयत्न करण्याची गरज आहे.

पारिभाषिक शब्द: लोकशाहीसमोरील आव्हाने, माध्यमे आणि लोकशाही, विकास, धार्मिक वाद

प्रस्तावना:

भारत हा एक प्रचंड विविधता असलेला देश म्हणून ओळखला जातो. भौगोलिक, भाषिक, धार्मिक, सामाजिक व आर्थिक दृष्ट्या आपण विभागलेलो आहोत; असे असताना सुद्धा आपल्याला एकत्र ठेवणारी गोष्ट म्हणजे भारतीय लोकशाही आहे. भारतावर शासन करायचे असल्यास लोकशाहीशिवाय दुसरी कुठलीही शासन पद्धती यशस्वी ठरली नसती. भारताने मागील हजार ते दीड हजार वर्षात जे पाहिले आहे त्यावरून असे म्हणता येईल की धर्म असो किंवा राजेशाही असो यावर आधारित शासनापासून लोकांना काहीही मिळाले नव्हते, परिणामी मुघल आणि इंग्रजांनी भारतावर राज्य केले. कारण त्यावेळी शासन हे मूठभर लोकांच्या हाती होते. आज १४० कोटी लोकसंख्या असलेल्या देशांमध्ये स्थैर्य ठेवायचे असल्यास सर्वच राज्यांना, सर्व धर्मीयांशी कोणताही भेदभाव न करता त्यांना प्रत्येक क्षेत्रात समान संधी दिली पाहिजे, तरच देशात शांतता स्थैर्य लाभू शकते व लोकशाहीची मुळे आपण मजबूत करू शकतो.

भारतीय लोकशाहीचा भूतकाळ

भारतीय लोकशाहीचे भवितव्य पाहण्यापूर्वी आपल्याला याचा भूतकाळ व वर्तमान काळ पाहिला पाहिजे. स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर पहिल्या निवडणुकीमध्ये काँग्रेस पक्षाला बहुमत मिळाले व पंडित जवाहरलाल नेहरू यांनी देशाचे नेतृत्व केले. रेल्वेमंत्री असताना केवळ एका अपघाताला स्वतःला जबाबदार धरून आपला राजीनामा देणारे

रेल्वेमंत्री लालबहादूर शास्त्री सारखे नेते देशाला मिळाले या वेळेपर्यंत नैतिकतेला लोकशाहीमध्ये जागा होती. पुढे इंदिरा गांधीच्या नेतृत्वामध्ये देशाने लोकशाहीची गळचेपी करणारा आणीबाणीचा काळ सुद्धा पाहिला. लोकांनी याच इंदिरा गांधींना सत्तेपासून दूर ठेवले. पुढे लोकांनी याच इंदिरा गांधींना प्रचंड बहुमताने निवडून दिले. आज पर्यंतच्या ७५ वर्षांच्या इतिहासामध्ये जवळजवळ पन्नास वर्षे काँग्रेसने सत्ता आपल्या हातात ठेवली होती. राजीव गांधीच्या हत्येनंतर गांधी घराण्याची राजकारणावरची पकड ढिली होत गेली. धर्म आणि राजकारण याचे मिश्रण सत्तेत येण्यासाठी संजीवनी ठरू शकते हे लालकृष्ण अडवाणी यांनी देशाला दाखवून दिले. पुढे आघाडीचे शासन देशाने पाहिले अनेक पक्षाने एकत्र येऊन देश चालवण्याचा प्रयत्न केला परंतु राजकीय अस्थिरता देशाने पाहिली. पहिल्यांदाच भारतीय जनता पार्टीच्या नेतृत्वात अटल बिहारी वाजपेयी यांनी सत्तेची सूत्रे आपल्या हातात घेतली. पुढील पाच वर्षांत मनमोहन सिंग यांच्या कारकीर्दीत भारतीय लोकशाहीतील नव्या पर्वाची चाहूल लागू लागली. २०१४ साली देशात प्रचंड बहुमत असलेले भारतीय जनता पार्टीचे सरकार राज्य करू लागले व ते आज पर्यंत सुरू आहे हा झाला भूतकाळ.

सध्या देशातील परिस्थिती

1. धार्मिक ध्रुवीकरण : धर्माच्या आधारावर ध्रुवीकरण करण्याचा आरोप काँग्रेस पक्षावर लावण्यात येत होता परंतु काँग्रेसेतर पक्ष सत्तेवर आल्यानंतरही त्यांनी या विषयावर ध्रुवीकरण करण्यास सुरुवात केली एवढेच नव्हे तर आपल्या पक्षाशी संबंधित व्यक्तींनी धार्मिक मुद्द्यांवर काही आपेक्षार्थ वक्तव्य केल्यास त्याला मूक पाठिंबा दिला एवढेच नव्हे तर अशा व्यक्तींना महत्वाची पदे दिली. यांच्या कार्ये करण्याच्या पद्धतीवर सर्वोच्च न्यायालयाने अनेक वेळा ताशेरे ओढलेले आहेत.
2. धार्मिक व सांस्कृतिक हक्कांची पायमल्ली : देशात काही वर्षांपासून विशिष्ट धर्माला त्यांच्या धार्मिक व सांस्कृतिक बाबींना लक्ष करून त्रास दिला जात आहे. मग त्यांचे कपडे असतील, त्यांच्या खाण्याच्या पद्धती असतील, त्यांची लग्न व्यवस्था असेल या सर्व बाबींवर आक्षेप घेत, तसेच त्यांना मुख्य समाजापासून वेगळे करण्याचे प्रयत्न सध्या होताना दिसत आहे. असे असताना सुद्धा सत्तेत असणारे निमुटपणे पाहत आहेत. यामुळे अशी कृत्य करणाऱ्या व्यक्तींना बळ मिळत आहे.
3. मनमानी निर्णय घेणे: नोटबंदी सारखे उपाय करत असताना विरोधी पक्षाला विश्वासात न घेता देशातील एक संस्थांना विचारात न घेता असे निर्णय घेतले गेले. यासारखे अनेक निर्णय घेणे घेतले खाजगीकरण असो किंवा नवनवीन योजना असो यातून शासनाने स्वतःचे अंग काढून घेण्याचा प्रयत्न केला आहे. एवढेच नव्हे तर संरक्षण सारख्या संवेदनशील बाबींचे सुद्धा खाजगीकरण केले गेले. भविष्यात शिक्षण, आरोग्य यासारख्या सुविधांचे खाजगीकरण केले जाईल अशी शासनाची भूमिका आहे. अशावेळी विरोधी पक्ष किंवा जनतेचा विरोध लक्षात घेतला जात नाही.
4. अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यावर मर्यादा : मागील काही वर्षांपासून लोकांच्या अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यावर मर्यादा आणल्याचे दिसून आले आहे. समाजमाध्यम असो किंवा इतर ठिकाणी शासनावर टीका केल्यास पत्रकारांना तुरुंगात पाठवले जाते, अशा अनेक घटना घडलेल्या आहेत. दुसरीकडे आपल्या पक्षाच्या बाजूने शासनाच्या बाजूने बोलणाऱ्या व्यक्तींना मोकळी सूट दिले जाते. जवळजवळ सर्वच बातम्या देणारे टीव्ही चॅनल हे कोणत्या ना कोणत्या उद्योगपतींच्या हातात आहेत व या ठिकाणी सत्तेच्या विरुद्ध कोणतेही प्रश्न न विचारणे, लोकांना

ज्वलंत प्रश्नापासून दूर ठेवणे, विरोधी पक्षातील लोकांना संसदेत बोलू न देणे, विरोधी पक्षांवर अघोषित बहिष्कार टाकणे यासारख्या गोष्टी होताना दिसत आहे लोकशाहीचा चौथा स्तंभ म्हणून ओळखला जाणारा मीडिया आज आंधळ्या व बहिऱ्या व्यक्तीसारखा झालेला आहे.

5. विशिष्ट उद्योगपतींना संरक्षण देणे : निवडणुकीच्या काळात ज्या उद्योगपतींनी शासनातील व्यक्तींना केली आहे पुढे सत्य झाल्यानंतर अशा व्यक्तींना मदत करून त्यांना पुढे आणण्याचा प्रयत्न केला जात आहे खाजगीकरणाच्या माध्यमातून देशाची संपत्ती कवडीमोल भावात अशा उद्योगपतींना देण्यात येत आहे मागील काही वर्षांत अशा उद्योगपतींची लाखो कोटी रुपयांची गरजे शासनाने माफ केलेली आहे उद्योगपतींना राजाश्रय देण्याची ही पद्धत देशाला परवडणारी नाही.
6. शिक्षणाकडे दुर्लक्ष : वरचेवर शिक्षणावरचा खर्च कमी केला जात आहे. मागील काही वर्षांत नवीन शैक्षणिक धोरण जाहीर झाल्यानंतर सुद्धा जी आर्थिक तरतूद करणे अपेक्षित होते ती केली गेली नाही. याचे परिणाम पुढील काळात नक्कीच दिसून येतील भारतीय शैक्षणिक क्षेत्राला जी गती मिळाली आहे त्याला नियंत्रित ठेवण्याचे काम सध्याचे सरकार करत आहे. अल्पसंख्यांक समाजाची शैक्षणिक आर्थिक तरतूद वरचेवर कमी केली जात आहे, हे लोकशाहीच्या दृष्टीने घातक आहे. भारतीय शैक्षणिक संस्थांवर अनेक निर्बंध लादणे व परदेशी शैक्षणिक संस्थांना भारतामध्ये सर्व सुविधा उपलब्ध करून देणे व त्यांना कोणतेही निर्बंध त्यांच्यावर कोणतेही निर्बंध न ठेवणे यासारख्या चुकीच्या गोष्टी सध्या होताना दिसत आहे.

अशा प्रकारची परिस्थिती देशांमध्ये असताना भारतीय लोकशाहीचे भवितव्य कसे असेल हे पुढील मुद्द्यांवरून लक्षात येईल.

भारतीय लोकशाहीचे भवितव्य :

- 1) केंद्र व राज्य शासन यांच्यातील संघर्ष : सध्या मागील काही वर्षांपासून दिल्लीत निवडून आलेला पक्ष हा केंद्रात सत्तेत असलेल्या पक्षाच्या विरोधातील पक्ष आहे. केंद्र शासनाने यांच्यावर अनेक निर्बंध लादलेले आहेत. महाराष्ट्र शासन असो किंवा कर्नाटक या राज्यातील राजकीय अस्थिरता निर्माण करण्यामध्ये व सत्तापरिवर्तन घडवून आणण्यात केंद्राची भूमिका महत्वाची होती. भविष्यात केंद्र सरकार व राज्य सरकार यांच्यातील संघर्ष पुढे कोणत्या टोकापर्यंत जाऊ शकतो हे यावरून दिसून येते. पुढेही अशीच उदाहरणे दिसून येतील व केंद्र व राज्य सरकार यातील संघर्ष वाढत जाईल.
- 2) सध्याच्या सत्तापक्षाने धार्मिक मुद्द्यांवरून अनेक वादग्रस्त निर्णय घेतलेले आहे यामुळे समाजात तेढ तर निर्माण झालेलीच आहे पुढेही ही तेढ वाढत जाईल असे वातावरण निर्माण केले जात आहे विशिष्ट धर्माच्या लोकांना त्रास देणे, त्यांना आपल्या आपल्या पक्षात स्थान देणे. धार्मिक मुद्द्यांवर आक्रमक बोलणाऱ्यांना सत्तेत वाटा देणे या सारखी उदाहरणे गंभीर आहेत. मार्च २०२३ मध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने अशा घटना व व्यक्तींच्या वक्तव्यावर कारवाई करण्याच्या सूचना केल्या आहेत.
- 3) सत्तेशी संघर्ष वाढेल : देशातील बेरोजगारी आरोग्यसेवा शिक्षण अनियंत्रित खाजगीकरण यामुळे लोक रस्त्यावर उतरत आहेत, संघर्ष करत आहे. यामुळे भविष्यात काही परिस्थिती आणखीन चिघळण्याची शक्यता आहे. यामुळे अर्थव्यवस्थेची नुकसान होईल सामाजिक व आर्थिक विषमता वाढेल.

4) अघोषित हुकुमशाही: लोकशाही कमकुवत करून अघोषित अशी हुकूमशाही स्थापित होण्याची शक्यता निर्माण झालेली आहे. बऱ्याच लोकांना धर्मावर आधारित शासन असावे असे वाटते व हे दाखवण्याचा प्रयत्नही केला जात आहे. अनेक गोष्टींवरून स्पष्ट दिसून येते की शासन धर्मनिरपेक्ष लोकशाही ची मूल्ये पायदळी तुडवत आहेत. पुढे याची किंमत समाजाला मोठी किंमत देऊन मोजावी लागेल इंग्रजांना आपण देशाबाहेर हाकलून शकलो परंतु यानंतर जर लोकशाही संपली तर सत्तेत असणाऱ्यांना हाकलणे व पुन्हा लोकशाहीची स्थापना करणे हे मागील स्वातंत्र्य आंदोलनापेक्षाही अधिक कठीण असेल हे मात्र नक्की.

आजपर्यंत देश जे धर्मावर आधारित शासन चालवतात त्या देशातील लोकांना दिले जाणारे अधिकार हे खूपच कमी आहेत. त्यांचे सामाजिक जीवन खालच्या स्तराचे आहे असे दिसून येते. भारतातली परिस्थिती निर्माण होऊ द्यायची नसेल तर सर्वांनीच लोकशाही जिवंत ठेवण्यासाठी प्रयत्न केला पाहिजे यासाठी जे अयोग्य घडत आहे त्याच्याविरुद्ध किमान आवाज उठवण्याची गरज सुशिक्षित समाजाकडून केली जाऊ शकते.

संदर्भ :

1. <https://drrahulrajani.com>
2. <https://www.orfonline.org/marathi/fate-of-plural-democratic-india-62009/>
3. <https://www.deshdoot.com/blog/sunday-special-article-what-will-be-the-future-of-indian-democracy>